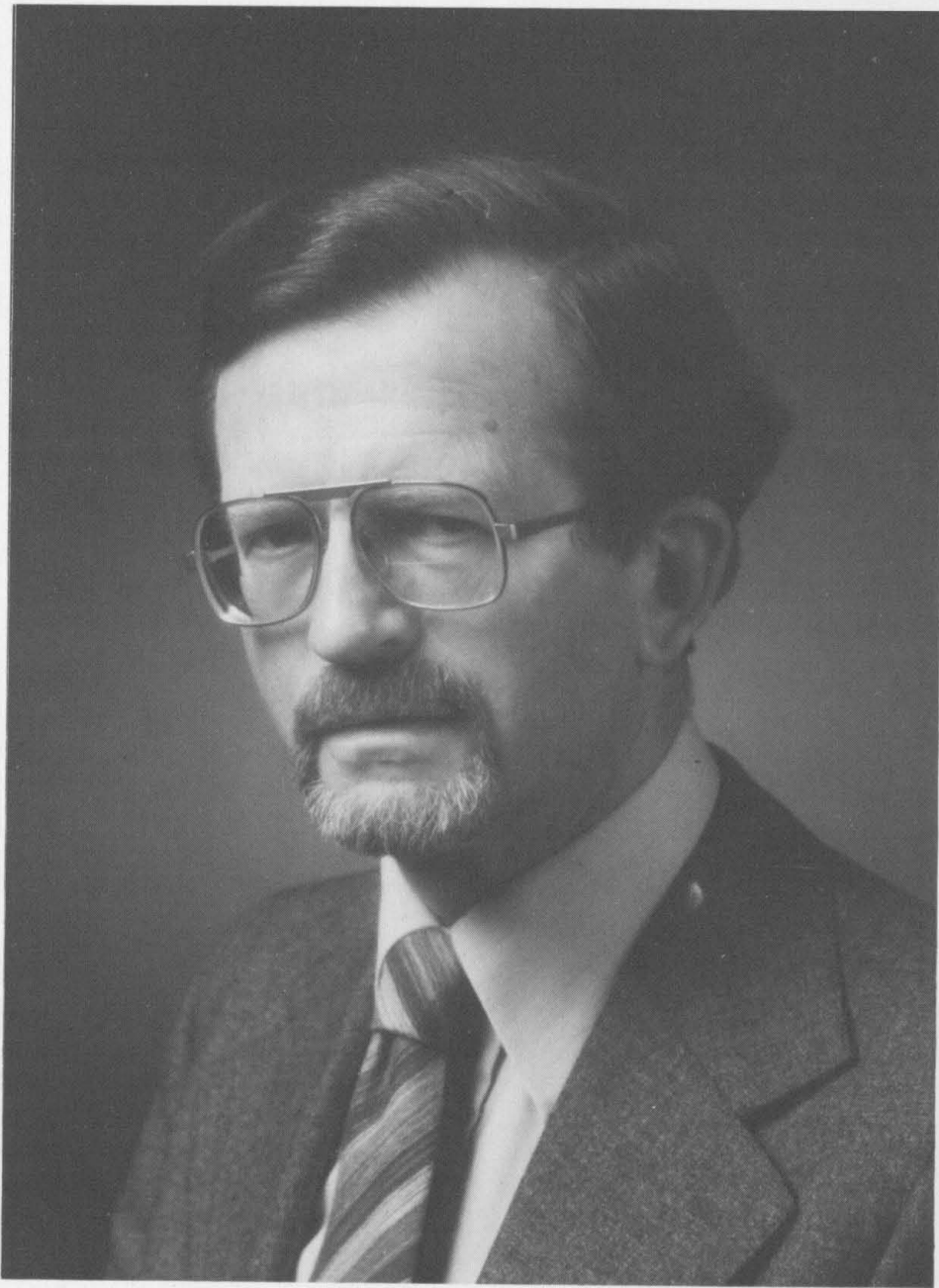

Citation:

R.A.V. van Haersolte, Levensbericht H.J. van Eikema Hommes, in:
Jaarboek, 1985, Amsterdam, pp. 200-205

HENDRIK JAN VAN EIKEMA HOMMES

Herdenkingen Afdeling Letterkunde

Herdenking van

Hendrik Jan van Eikema Hommes

(3 mei 1930 – 3 september 1984)

door **R.A.V. van Haersolte**

Op 3 september 1984 overleed het lid van onze Koninklijke Akademie, Hendrik Jan van Eikema Hommes. Hij was niet alleen een van de belangrijkste rechtsfilosofen in ons land, maar ook een van zeer markante signatuur.

Hendrik Jan Hommes – zoals zijn naam aanvankelijk luidde – werd op 3 mei 1930 te IJlst geboren. Op achttienjarige leeftijd werd hij ingeschreven bij de Vrije Universiteit te Amsterdam, en die zou hij niet meer verlaten. Tot 1953 studeerde hij er in de rechtsgeleerdheid, tot 1957 in de godgeleerdheid; vervolgens was hij werkzaam als assistent. Nadat hij in 1961 was gepromoveerd op een doorwrocht en omvangrijk proefschrift over *Een nieuwe herleving van het natuurrecht*, volgde hij in 1965 zijn leermeester Dooyeweerd op in het grootste deel van diens leeropdracht, namelijk de encyclopaedie der rechtswetenschap en de wijsbegeerte van het recht. Hij zou tot zijn vroegtijdige dood dit ambt bekleden.

De uitwendige beschrijving van de loopbaan van ons overleden medelid, was in eenvoudige woorden te geven. Het is een carrière van een rechtlijnigheid als men tegenwoordig zelden meer aantreft. Naast de bezwaren die daaraan verbonden zouden kunnen zijn, biedt zulk een leven voor een filosoof met sterke benen stellig grote voordelen. En Van Eikema Hommes heeft deze ten volle uitgebuit door een indrukwekkend rechtsfilosofisch oeuvre op te bouwen.

Ieder van ons weet, dat aan de Vrije Universiteit, zo goed als aan elke universiteit, vogels van velerlei zang zich doen horen. Het feit dat Van Eikema Hommes aan deze universiteit zijn filosofie heeft ontwikkeld, zegt op zichzelf dus nog niets over de inhoud daarvan. Maar wel is het zo, dat juist aan de Vrije Universiteit in de jaren dat Van Eikema Hommes er studeerde en doceerde, één school toch wel in het bijzonder op de voorgrond trad, namelijk die van Herman Dooyeweerd. Het is de leer die veelal wordt aangeduid met de titel van de eerste uitgave van Dooyeweerds hoofdwerk: *De Wijsbegeerte der Wetsidee*. Later vond Dooyeweerd zelf deze benaming niet zo geslaagd.

Genoemd hoofdwerk verscheen in de jaren 1935–1936, een paar jaar vóór het boek van Nicolai Hartmann, *Der Aufbau der realen Welt*, waarmee het een zekere gelijkenis vertoont. In beide werken wordt een gestratificeerd beeld van mens en wereld gegeven. Boodschap is, dat wij aan elk stratum het zijne moeten geven, en dus niet mogen vervallen in fysicalisme, sociologisme of enig ander reductionisme.

Anders dan Hartmann zag Dooyeweerd dit zeer uitdrukkelijk als een Christelijke boodschap. Het vervallen in de verschillende “-ismen” kan immers worden gezien als een vervallen *aan* verschillende aspecten van de wereld, een verabsoluteren van

wat niet verabsoluteerd mag worden. Het lijkt mij een gedachte die niet exclusief Christelijk behoeft te zijn, maar waarvan anderzijds te begrijpen is dat zij juist de reformatorische kenner van het tweede gebod bijzonder kon aanspreken. De bij Dooyeweerd levende gedachte van een "religieuze worteleenheid" van alle aspecten der schepping, welke met name uit de bijbel te leren zou zijn, lijkt mij in dit kader wel te plaatsen.

Deze presentatie kan een van de oorzaken zijn geweest waardoor filosofisch Nederland van den beginne af aan zijn leer zo sterk heeft geassocieerd met de Calvinistische sfeer van de Vrije Universiteit. Aan de andere Nederlandse hogescholen is er betrekkelijk weinig aandacht aan besteed. Wel had zij een duidelijke uitstraling in gereformeerde kringen buiten Europa.

Men zou kunnen verdedigen, dat de zogenaamde wijsbegeerte der wetsidee in dit opzicht te kort is gedaan, of dat zij zichzelf te kort heeft gedaan. Van een stratificatoire wijsbegeerte als die van Dooyeweerd, evengoed als die van Hartmann, valt, ongeacht of men het een religieuze gedachte wil noemen, in elk geval ook voor anderen dan gereformeerden en zelfs voor anderen dan Christenen iets te leren. Niet alles wat er vóór, en ook niet alles wat er tegen pleit, behoeft in typisch godsdienstige termen gesteld te worden. Een secularisatie van de wijsbegeerte der wetsidee lijkt mij geen onmogelijke zaak.

Intussen is het zo, dat dit type wijsbegeerte, en toch wel mede door de genoemde religieuze associatie, enigzins in het gesloten circuit van Vrije Universiteit en *Philosophia Reformata* dreigde te worden opgesloten. En nu heeft juist Van Eikema Hommes veel gedaan om dit isolement te doorbreken, en – zo men al van verzuiling zou willen spreken – deze fraaie zuil althans zichtbaar te maken in de tempel der Nederlandse wijsbegeerte.

Maar dat is een punt waarop ik beter straks kan terugkomen bij het bespreken van zijn polemische en organisatorische werk. Eerst iets over de grote lijn van zijn geschriften.

Hoewel zijn leermeester Dooyeweerd hetzelfde professoraat aan de juridische faculteit had bekleed, was deze er merkwaardigerwijze nooit toe gekomen om meer speciaal op het gebied van de rechtsfilosofie ons in een boek van enige omvang een uitwerking van zijn leer te bieden. Wel had hij in artikelen en collegedictaten menige aanzet in deze richting gegeven. Maar tot een groot rechtsfilosofisch boek was hij niet gekomen.

En toch bestond er alle reden om zulk een werk te schrijven. Want in het systeem van Dooyeweerds wijsbegeerte was juist het recht één van de wetskringen of aspecten van onze wereld. Het is dan ook te begrijpen dat Van Eikema Hommes zich uitgedaagd voelde, aan deze filosofie een uitwerking te geven voor het hem ambtshalve toevertrouwde gebied van de rechtswetenschap.

Het systematische werk waarin hij dit gedaan heeft, bestaat uit twee delen. In 1972 verscheen het omvangrijkste, onder de titel *De elementaire grondbegrippen der rechtswetenschap*, in 1976 gevolgd door *De samengestelde grondbegrippen der rechtswetenschap*, een en ander met de gemeenschappelijke ondertitel *Een juridische methodologie*.

Zo was dan een systematisch werk tot stand gekomen, waarin de wijsbegeerte der wetsidee meer in het bijzonder op het recht werd toegepast. Deze toespitsing betekende niet, dat de andere wetskringen of aspecten buiten beschouwing bleven. Dit

kon in een zodanige opzet nimmer het geval zijn. De verschillende wetskringen of aspecten staan immers niet los van elkaar. Zij zijn aspecten van de éne werkelijkheid en onderling verbonden door enkapistische vervlechtingen, retro- en anticipaties. De ‘kringen’ van de werkelijkheid hangen samen als de lagen van een cylinder of – om het beeld van Hommes’ vignet te gebruiken – als de windingen van een ammoniet. Met dit vignet in de band gestempeld verscheen het eerste boek in bijzonder fraaie uitgave bij Kluwer.

In dit boek over *De Elementaire grondbegrippen der rechtswetenschap* is het recht dus wel het thema, maar wij zien alle wetskringen of aspecten der wereld in relatie tot dit thema de revue passeren. De hele wereld verschijnt als het ware in de spiegel van het recht.

Op zichzelf is het reeds een zeer gezonde gedachte, de jurist aldus te dwingen tot bezinning op de plaats van zijn vak onder de vakken, en van het recht in de wereld. De manier waarop Van Eikema Hommes deze gedachte uitwerkt is vaak verrassend en origineel – ook wel eens controversieel.

Wat mij treft is een belangrijke mate van concrete, praktische gerichtheid. De transcendentiaal-empirische methode van Dooyeweerd was voor Hommes geen produkt van filosofische inteelt, maar gericht op datgene wat in wereld en wetenschap gebeurt. In het voorwoord van *De elementaire grondbegrippen* (blz. XV) spreekt hij zich uit op een wijze, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat: “De soms gehoorde stelling, dat Dooyeweerd’s methode geen aansluiting vindt bij de vakwetenschappen, berust op ignorantie. Ieder, die de transcendentiaal-empirische methode werkelijk heeft leren kennen, zal, ook als hij het centrale uitgangspunt van deze methode niet vermag te aanvaarden, moeten erkennen, dat zij tot nieuwe probleemstellingen en oplossingen in vele vakwetenschappen heeft geleid ----- Naar mijn mening opent deze methode ook voor de rechtswetenschappen wijde perspectieven. Dit werk is een aanzet daartoe.” Zo noemt hij (op blz. XVI) zijn boek “één doorlopend pleidooi voor de noodzaak van integratie en wederzijdse bevruchting van rechtsfilosofie en juridische vakwetenschappen”.

Deze visie van Van Eikema Hommes is te meer een vermelding waard, waar zij zeker niet door alle juristen en rechtsfilosofen gedeeld wordt. Maar hijzelf heeft deze gedachte uitvoerig in praktijk gebracht. Vaak mengt hij zich in de discussie over bijzondere problemen van het positieve recht, refereert aan jurisprudentie, treedt in discussie met juridische schrijvers en stromingen. In zoverre kan dit werk, aangediend als “methodologie”, worden gerekend tot het genre dat elders wel wordt aangeduid als “rechtstheorie” of “algemene rechtsleer”, en in de Angelsaksische wereld als “jurisprudence”.

Dit alles geschiedt in dier voege, dat aangeknoopt wordt bij de structuur van het systeem. Het boek is, zoals gezegd, opgezet als een confrontatie van het rechtsaspect met de andere aspecten van de wereld. Uit de wijze waarop men hier verbanden moet leggen of juist grenzen moet trekken, vloeien voor Van Eikema Hommes veelal de praktische consequenties voort.

Niet voor niets noem ik hier twee dingen, die men met een uitdrukking van Van der Leeuw “wegen en grenzen” zou kunnen noemen. Van Eikema Hommes weet tussen de aspecten niet alleen bruggen te slaan, maar is ook een alert grensbewaker. Per slot van rekening heeft de aspectenleer van de wijsbegeerte der wetsidee naar haar oorsprong wel iets te maken met de bekende anti-revolutionaire leer van de soe-

vereiniteit in eigen kring. Men moet onder erkenning van de vervlochtenheid der aspecten er niet minder zorgvuldig op letten hun eigen karakter in acht te nemen. Voor ieder “-isme”, in de zin van het spreken en denken over een aspect in termen van een ander, moet in de wetenschap en ook in de praktijk worden gewaakt.

Zo heeft Van Eikema Hommes – om maar eens een punt te noemen waarop ik wel eens de degens met hem heb mogen kruisen – zich steeds verzet tegen het gebruik van sterk geformaliseerde logica op het gebied van de rechtswetenschap, omdat daarmee het logische aspect het juridische dreigt te overwoekeren.

Na het genoemde systematische werk – over de elementaire en de samengestelde grondbegrippen – dient in de tweede plaats te worden genoemd zijn *Hoofddlijnen van de geschiedenis der rechtsfilosofie*. Het woord “hoofddlijnen” getuigt in dit verband van bescheidenheid; het aldus getitelde werk is wel het meest uitvoerige dat wij in Nederland hebben op het gebied van de geschiedenis van de wijsbegeerte van het recht. Het moet stellig in samenhang met het systematisch werk worden gelezen, en draagt een meer persoonlijk karakter dan bijvoorbeeld het historisch gedeelte van Langemeijers *Inleiding tot de studie van de wijsbegeerte des rechts*. Dit geldt zowel de keuze van de behandelde schrijvers als de kritiek die vaak op hen wordt uitgeoefend. Een aldus geïntegreerde behandeling van het systematische en het historische aspect van het denken over het denken, mag men verwachten in een filosofische stroming die er een zo grote waarde aan hecht, de aspectkleurige beschouwingwijzen, die zich in de loop van de denkgeschiedenis nogal eens hebben voorgedaan, terug te wijzen binnen de hun toekomende perken.

Het historische boek verscheen in 1970. Zeven jaar later volgde een Engelstalige bewerking, *Major Trends in the History of Legal Philosophy*.

Men zou kunnen menen, dat met de twee systematische boekdelen en één historisch het werk was afgerond. Doch in het reeds genoemde voorwoord van de *Elementaire Grondbegrippen* had Van Eikema Hommes aangekondigd nog een derde systematisch boek, meer in het teken van de wijsgerige rechtssociologie, te zullen schrijven “wanneer ik daartoe kracht en gelegenheid ontvang” (blz. XV).

In de lijn van dit voornemen verscheen in 1975 reeds een boek getiteld *Hoofddlijnen der rechtssociologie en de materiële indelingen van publiek- en privaatrecht*. Maar deze *Hoofddlijnen* blijken slechts een voorproef te zijn geweest. Het vierde deel van Hommes’ magnum opus is thans ter perse bij Kluwer en Tjeenk Willink en heet: *De wijsgerige grondslagen der rechtssociologie*.

Zo was aan Van Eikema Hommes, ondanks de ziekten der laatste jaren, ondanks zijn vroegtijdige dood, dus inderdaad de “kracht en gelegenheid” gegeven ook dit deel van zijn levenswerk te voltooien. Van grote kracht mag hier inderdaad worden gesproken. En van een levenswerk spreek ik enerzijds om de wijze waarop hij het lang tevoren had geconcipieerd, anderzijds omdat hij het binnen zijn schrijversloopbaan inderdaad voltooid heeft. Maar uiteraard zou deze vruchtbare auteur bij langer leven en gezondheid stellig een nieuw plan of nieuwe plannen hebben gemaakt en ten uitvoer gelegd.

Het grote werk heeft hem in ieder geval niet verhinderd, nog heel wat kleiner er tussen door te doen: talrijke artikelen in binnen- en buitenlandse tijdschriften, inleidingen en bijdragen tot discussies, inleidende boekjes enzovoorts. Eén van de laatste van die kleine werkstukken zal wel de bijdrage zijn geweest die hij schreef voor de bundel die mij werd aangeboden – op een tijdstip dat hij reeds niet meer onder de levenden was.

Deze vriendengroet „d'outre-tombe” is in zoverre representatief, dat hij Van Eikema Hommes toont in een van zijn vele discussies met anderen. Zij vormen een belangrijk deel van zijn werkzaamheid. Had deze auteur alleen boeken geschreven, dan zou hij reeds een rechtsfilosoof van wezenlijke betekenis zijn geweest maar zijn invloed zou niet zo sterk buiten de eigen school zijn doorgedrongen. Juist door het kleine werk, artikelen, boekbesprekingen, polemieken, is hij bij uitstek een schrijver geweest die de wijsbegeerte der wetsidee naar buiten heeft uitgedragen en tot een stem in de Nederlandse rechtsfilosofische discussie heeft gemaakt.

Zijn hart ging stellig ook hiernaar uit. Een zekere filosofische stijfhoofdigheid was deze goede Fries niet vreemd, maar juist vanuit die instelling zocht hij de confrontatie. En zo heeft hij inderdaad geogst, wat hij in het genoemde voorwoord zich als beloning wenste, namelijk dat door zijn werk „de rechtswijsgerige discussie binnen de juridische vakwetenschappen zal worden gestimuleerd” (blz. XVI).

Zodanige stimulus leverde hij niet alleen als schrijver, maar ook in de door hem beklede functies.

Natuurlijk moet hier in de eerste plaats worden vermeld, dat hij bijna twintig jaar als hoogleraar verbonden is geweest aan de Vrije Universiteit. Doordat de omschrijving van zijn leerstoel naast de rechtsfilosofie ook de zogenaamde encyclopaedie, een deels wijsgerig getinte inleiding tot de rechtswetenschap omvatte, zijn alle juridische studenten van de Vrije Universiteit in deze periode met hem in aanraking geweest, en hebben ze zijn invloed ondergaan, of zich tegen die invloed moeten afzetten. Hij was ook lid van de Centrale Interfaculteit en speelde een belangrijke rol in het universitaire leven.

Het is hier echter meer de plaats, en ligt ook meer in mijn vermogen, te spreken over hetgeen hij buiten de poorten van het Buitenveldertse huis betekend heeft. En dan wil ik vooral aandacht schenken aan een organisatie die in hoge mate zijn toewijding heeft ondervonden, namelijk de Vereniging voor Wijsbegeerte van het Recht, en haar orgaan, het Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie. Jarenlang was hij secretaris van de vereniging, jarenlang lid van de redactie van het blad. Ten slotte heeft hij in zijn laatste levensjaren als voorzitter aan deze vereniging leiding gegeven. Ik heb dit alles van zeer nabij meegemaakt en kan uit eigen wetenschap getuigen, met welk een toewijding hij ook hier de zaak der rechtsfilosofische discussie heeft bevorderd, niet alleen door zelf het strijdperk te betreden, maar ook in het minder dankbare organisatorische werk. Hij heeft daarmee velen aan zich verplicht, in Nederland en in het Nederlandstalige deel van België; want ook de Vlamingen lezen Rechtsfilosofie en Rechtstheorie en zijn lid van de vereniging. Ieder die geen vreemdeling is in het Jeruzalem der Nederlandstalige rechtsfilosofie, heeft hem zo meegemaakt: organiserend of presiderend achter de bestuurstaafel – discussiërend ook vaak achter de kathedraal.

Zo heeft hij in belangrijke mate een brugfunctie kunnen vervullen tussen twee werelden die zijn liefde hadden: die van de Vrije Universiteit en die van de kring der Nederlandse en Vlaamse rechtsfilosofen.

Het is een goede zaak geweest, dat een wijsgeer-jurist van zodanig belang geroepen werd tot het lidmaatschap van deze Akademie. Wij zouden hem hier gaarne nog vele jaren hebben gezien; zijn bijdrage zou ook in onze vergadering een markante noot hebben kunnen doen klinken. Helaas is zijn lidmaatschap van korte duur geweest. Maar het is goed dat een geleerde, die door zo velen van ons in ander verband gekend en gewaardeerd is, ook in onze kring kan worden herdacht als een lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.